

סוגיה ע: לישת עיסה לפסח (1): הפרשת חלה

רקע

שתי המשניות שלפנינו עוסקות בדיני לישת עיסה לפסח. המשנה שלנו עוסקת בבעיה ספציפית, והמשנה הבאה עוסקת בדין כללי.

המשנה שלנו עוסקת בבעיה ספציפית הקיימת בהפרשת חלה ביום טוב של פסח. העיסות שלנו טמאות, ולכן החלה המופרשת טמאה, אסורה באכילה וחייבת בשריפה. הלש עיסה טמאה ביום טוב של פסח נקלע לתסבוכת משולשת. שלא להפריש חלה אינו יכול, כיוון שעיסה אסורה באכילה ללא הפרשה. להפריש ולשרוף, או להפריש ולאפות אינו יכול, כיוון שביום טוב הותרו מלאכות לצורך אוכל נפש בלבד. להפריש ולהשהות אינו יכול מפאת איסור חמץ. נחלקו התנאים כיצד להתמודד עם בעיה זו.

סוגייתנו סוגיה מרכזית כיוון שהיא מהווה צומת של הלכות יום טוב, הלכות חלה, והלכות פסח. רוב הסוגיה עוסקת בדיני יום טוב, ומתחדשים בה גם חידושים בהלכות חלה ובהלכות פסח. כיוון שסוגיה זו אינה מתמקדת בהלכות פסח נלמד אותה מקופיא בלבד.

מקורות

- א. מו.-מח: "מתני' כיצד מפרישין חלה בטומאה... שנושכות זו מזו מצטרפות"
- ב. רי"ף יד.-טו. באלפס "מתני' כיצד מפרישין... דקאי כרבי אליעזר דהלכתא כוותיה"
- ר"ן ד"ה מתני', רבי אליעזר, רבי יהושע, [איתמר]
- ג. רמב"ם הל' שביתת יום טוב פ"ג הל' ח-ט
- ד. שו"ע סי' תנו ומשנה ברורה

הסבר הסוגיה

"כיצד מפרישין חלה בטומאה ביום טוב רבי אליעזר אומר לא תקרא לה שם עד שתאפה בן בתירא אומר תטיל בצונן אמר רבי יהושע לא זהו הוא חמץ שמוזהרין עליו בבל יראה".

נחלקו התנאים בדין הפרשת חלה מעיסה טמאה ביום טוב של פסח. רבי אליעזר אומר שלא ניתן להפרישה ולהשהותה מפאת איסור חמץ, ולא ניתן להפרישה ולאפותה או להפרישה ולבערה מפני איסור מלאכה ביום טוב, ולכן יאפה את כל העיסה, ללא הפרשת חלה, ולאחר האפייה יפריש חלה. בן בתירא אומר שיפריש חלה מהעיסה, ויטיל את החלה למים צוננים שימנעו את החימוץ. רבי יהושע אומר יפריש חלה וישהה אותה. כיוון שהחלה של גבוה, אין עוברים עליה בבל יראה ובבל ימצא.

מסביר הר"ן [יד. באלפס ד"ה רבי אליעזר, רבי יהושע] שמחלוקת התנאים נובעת משתי מחלוקות, מחלוקת אחת בגדרי בעלות על תרומה וחלה, ומחלוקת שניה בגדרי מלאכת אוכל נפש ביום טוב. המחלוקת הראשונה היא בגדרי בעלות של המפרישים חלה ותרומה על מתנתם. רבי יהושע סובר, שאין למפריש החלה בעלות על החלה, ולכן אין עוברים עליה בכל יראה, ורבי אליעזר וכן בתירא סוברים שיש למפריש בעלות על החלה, ולכן עוברים עליה בכל יראה ובכל ימצא. הגמ' מביאה שתי אפשרויות להסביר את מחלוקתם:

א. טובת הנאה ממון. רבי יהושע סובר, כיוון שאסור לבעלים ליהנות מהחלה ומהתרומה ולהשתמש בהם, החלה אינה בבעלותם [שהרי עיקר הבעלות היא היכולת להשתמש בחפץ וליהנות ממנו, ומניעת השימוש מפקיעה את הבעלות], אלא בבעלות גבוה. רבי אליעזר וכן בתירא חולקים, ולדעתם ההנאה שהבעלים יכולים לתת את התרומות למי שהם רוצים מהוה זכות ממונית המגדירה את התרומות כממונם.

ב. הואיל. רבי אליעזר וכן בתירא סוברים, שכיוון שהבעלים יכולים להשאל על נדרם, ולהפקיע שם חלה, החלה עדיין ממונם. רבי יהושע סובר שהיכולת להפקיע שם חלה אינו מגדיר את החלה כממון הבעלים המפרישים.

המחלוקת השניה היא מחלוקת בגדרי מלאכת אוכל נפש. התורה התירה מלאכות לצורך אוכל נפש של יום טוב בלבד. סובר בן בתירא, שאסור לאפות את כל העיסה, ולהפריש חלה לאחר האפייה, כיוון שמתברר שהחלה נאפתה שלא לצורך יום טוב. לפיכך סובר בן בתירא שהפתרון היחיד הוא הטלת החלה למים צוננים. רבי אליעזר חולק, ולדעתו כיוון שבשעת האפייה כל אחת מהעיסות ראויה לאכילה, האפייה מוגדרת כאפייה לצורך אוכל נפש, המותרת ביום טוב.

נסכם את שיטות התנאים. רבי יהושע סובר שלישת עיסה ביום טוב של פסח אינה יוצרת תסבוכת, כיוון שאין בחלה איסור כל יראה. רבי אליעזר סובר שיש בחלה איסור כל יראה ובכל ימצא, ולכן צריך להפריש לאחר האפייה. בן בתירא סובר שיש בחלה איסור כל יראה, והוא סובר שאסור לאפות מצה שתופרש כחלה ולא תאכל, לכן אין ברירה אלא להטיל החלה למים. רבי אליעזר יכול לקבל את הפתרון של בן בתירא, אבל מעדיף לא להשתמש בו, כיוון שיש חשש שלא יזהר יפה, והעיסה תחמיץ [לכן אם קרא שם לפני אפייה, יטיל העיסה למים (תוס' ד"ה תטיל)].

רוב הסוגיה עוסקת במחלוקת רבה ורב חסדא האם אומרים "הואיל" לגבי מלאכת אוכל נפש ביום, או שלא אומרים הואיל. הגמ' מביאה שלוש דוגמאות שונות לדין הואיל:

א. "הואיל ומיקלעי ליה אורחים חזי ליה" - אין איסור מהתורה לבשל מיום טוב לחול, כיוון שהאפשרות שיבואו אורחים, מגדירה את הבישול כבישול לצורך יום טוב.

ב. "הואיל ואי בעי איתשיל עלה ממוניה הוא" - חלה ותרומה מוגדרות כממונם של הבעלים שהפרישו אותם. האפשרות של הבעלים להשאל על נדרם, מגדירה את החלה והתרומה כממונם.

ג. מותר לאפות ביום טוב עיסה טמאה, ולהפריש חלה לאחר האפייה, הואיל ולכל אחד מהלחמים שנאפים יש פוטנציאל להאכל, הרי הם מוגדרים כאוכל נפש [דוגמא זו, מדברי רמי בר חמא בדף מח.].

רש"י [מו: ד"ה לא דכולי עלמא] ותוס' [מו: ד"ה הואיל] מביאים דוגמא נוספת. מותר להפריש חלה ולאפות ביום טוב, הואיל ואי בעי איתשיל עליה ראויה היא לאכילה ביום טוב.

רש"י ותוס' משווים בין כל הדוגמאות. השוואה זו גורמת לקשיים הבאים:

א. בסוף הסוגיה אומר רמי בר חמא, שרבי אליעזר ורבי יהושע נחלקו במחלוקת רבה ורב חסדא האם אומרים הואיל. רבי אליעזר אומר שמותר לאפות ביום טוב עיסה שלא הופרש ממנה חלה הואיל ולכל אחד מהלחמים יש פוטנציאל להאכל, ורבי יהושע אוסר, כיוון שאין לו הואיל. מדוע רמי בר חמא אינו קושר את מחלוקת רבה ורב חסדא ל"הואיל ואי בעי איתשיל עלה ממוניה הוא", המובא בתחילת הסוגיה? [רש"י מח. ד"ה אבל הכא, שואל שאלה דומה לשאלה זו].

ב. הגמ' אומרת שרבי אליעזר סובר דין הואיל. אם כך מדוע רבי אליעזר אומר לא תקרא לה שם עד שתאפה, הרי ניתן לקרוא שם חלה ולאפותה ביום טוב, הואיל ואי בעי איתשיל עליה ראויה היא לאכילה ביום טוב? [רש"י מו: ד"ה לא דכולי עלמא, ותוס' ד"ה הואיל (הראשון) מקשים קושיה זו].

ההשוואה שרש"י ותוס' משווים בין כל הדוגמאות נובעת מתפיסה שפירוש דין הואיל, שאנו רואים דבר הקיים בפוטנציה כדבר הקיים במציאות. לפיכך, האפשרות שיבואו אורחים הרי הוא כאילו האורחים לפנינו, והאפשרות להשאל על הפרשת החלה, הרי הוא כאילו החלה לא הופרשה.

הבנה זו קשה מאוד. אם אנו מתייחסים לפוטנציאל כמציאות קיימת, אנו מטשטשים את ההבדל בין מציאות לבין דמיון. האם כל דבר אפשרי הוא דבר קיים? אם כן, מדוע אין עוברים בכל יראה ובל ימצא על חמץ של הקדש ושל גויים, הרי יש פוטנציאל לפדות את ההקדש, ולקנות את החמץ של הגוי? כמו כן, מדוע אסור מהתורה לעשות מלאכות בשבת, והרי יש פוטנציאל שהמלאכה תשמש לצורך חולה שיש בו סכנה?

רש"י [מח. ד"ה אבל הכא] שואל שאלה את השאלה הראשונה, ומתרץ שאין דין הואיל בדבר שאינו שלו¹. תוס' [מו: ד"ה רבה] מקשה את השאלה השנייה, ומתרץ שבדבר שלא שכיח כלל לא אמרינן הואיל. משמעות תירוצם של רש"י ותוס', שאכן אנו רואים פוטנציה כמציאות קיימת, אבל לא כל פוטנציאל אלא רק פוטנציאל סביר, שכיח ונתון בשליטה מלאה של האדם.

המעין בגמ' רואה שהגמ' אינה מעלה את האפשרות לומר, "הואיל ואי בעי איתשיל על חלה, מותר לאפותה ביום טוב" [הדוגמא הרביעית]. כמו כן, הגמ' משווה בין שתי הדוגמאות

¹ מכח הבנה זו הוא נזקק למחוק את הגרסה "אי בעי איתשיל עלה", בתחילת הסוגיה.

העוסקות במלאכת אוכל נפש ביום טוב [הדוגמא הראשונה והדוגמא השלישית], ואינה מקשרת ביניהם לבין הואיל בהגדרת הבעלות הממונית [הדוגמא השניה - "הואיל ואי בעי איתשיל עלה ממוניה הוא"]. זאת אומרת שהגמ' משתמשת בדין הואיל בשני מקומות בלבד, לענין מלאכות יום טוב, ולענין הגדרת הבעלות הממונית על חלה ותרומות. הגמ' אינה מקשרת ביניהם, וזאת אומרת שהם יכולים להיות מושגים שונים זה מזה.

נראה להסביר שאין דין שאנו מתייחסים לפוטנציה כמציאות קיימת, אלא יש הלכות מסוימות שבהן האפשרות העתידית מגדירה את המציאות **העכשווית**, בהלכות אלו בלבד אמרין הואיל.

במלאכות יום טוב התורה התירה מלאכת אוכל נפש, הגדרת המלאכה כמלאכת אוכל נפש תלויה או במציאות העתידית [שהאוכל יאכל ביום טוב], או במגמת המלאכה [המלאכה נעשתה לצורך אכילה ביום טוב]. בהלכה זו, שהגדרת המלאכה כמלאכת אוכל נפש אינה תלויה במציאות ריאלית ברורה, ניתן לומר שגם האפשרות שיבואו אורחים, מגדירה את המלאכה כמלאכת אוכל נפש.

דין דומה אבל שונה יש לגבי "הואיל ואי בעי איתשיל עלה ממוניה הוא". חלה ותרומות היו קניינו של האדם, והוא לא ביצע שום מעשה קנין המוציא אותן מרשותו. הן יוצאות מרשותו רק מפני שהן לגביו איסור הנאה, וחוסר יכולת ההנאה מפקיע את הבעלות. דין הואיל ואי בעי איתשיל עלה ממוניה הוא, קובע שהפוטנציאל לזכות מחדש בפירות, קובע שהפירות לא יצאו מרשותו, והם עדיין בבעלותו.

מובן, שכל אחד משני ה"הואיל" הללו שונה מחברו, ואין ביניהם קשר מחייב.

הבנה זו, שדין הואיל ואי מקלעי ליה אורחים, ודין הואיל ואי בעי איתשיל עלה ממוניה הוא, הם דינים ייחודים למקומם בלבד, מתרצת היטב את קושיות רש"י ותוס' על אתר. רש"י [מו: ד"ה לא דכולי עלמא] מקשה אם רבי אליעזר סובר דין הואיל, מדוע צריך לאפות ואחר כך לקרוא שם, ניתן לקרוא שם ואחר כך לאפות, דהרי "הואיל דאי בעי איתשיל עלה", מגדיר את המלאכה כמלאכת אוכל נפש. ניתן לתרץ, שאמרין הואיל רק בחולין שיכול לשמש לאורחים, והוא "חפצא של אוכל נפש", אבל קודש אינו "חפצא של אוכל נפש", ולכן "הואיל" אינו הופך אותו לאוכל נפש.

תוס' שואל מדוע לא אומרים במלאכות שבת הואיל והמלאכה מותרת לצורך פיקוח נפש. לפי דרכנו ברור, שהיתר פיקוח נפש בשבת, אינו דומה להיתר אוכל נפש ביום טוב. ביום טוב מלאכת אוכל נפש מותרת, אלא יש תנאי, שמגמת המלאכה היא לצורך יום טוב - הואיל מגדיר את מגמת המלאכה. פיקוח נפש אינו דין במגמת מלאכת שבת, אלא דין כללי בכל התורה, לפיכך הואיל אינו משמעותי לגביו.

נכונות הסבר זה תלויה בהבנת הקושיה שמקשה רב חסדא על רבה ממשנת "יש חורש תלם אחד וחיובין עליה משום שמונה לאוין". קושיית רב חסדא תמוהה, וכל הראשונים מתחבטים בה.

רב חסדא שואל אם יש דין הואיל מדוע לוקים על חרישה ביום טוב, והרי החרישה ראויה לדם ציפור. אם היתה הלכה שמותר לחרוש לצורך כיסוי דם ציפור היה ניתן להבין שמדין הואיל אין מלקות על חרישה ביום טוב, אבל כיוון שלהלכה אסור לחרוש כדי לכסות דם ציפור, [כיוון שהעשה של כיסוי הדם אינו דוחה את העשה ולא תעשה של מלאכה ביום טוב], מה מקום לקושיה?

כמו כן, קושיית רב חסדא סותרת עצמה מיניה וביה. לאחר שאומר רב חסדא שלדעת רב הונא אין ללקות על חרישה כיוון שהיא ראויה לכיסוי דם ציפור, שואלת הגמ' "וכתישה ביום טוב [לצורך כיסוי הדם] מי שרי". מאי שנא חרישה שמותרת לצורך כיסוי הדם, ומאי שנא כתישה שאסורה?

הראשונים מנסים להתמודד עם גמ' זו בדרכים שונות. נצטט רק את רבינו דוד [ד"ה סוד"ה ואי אמרת, ועיין הע' 43] המסביר שמותר לכתחילה לחרוש לצורך כיסוי דם ציפור כיוון שהגדרת מלאכת חרישה היא רק כשחורש לצורך תיקון הקרקע, ולכן מדין הואיל צריך להתיר כל חרישה הואיל וחזי לכיסוי דם ציפור. הגדרת כתישה היא טחינת גוש כדי להשתמש בפירוריו, ולכן כתישה לצורך כיסוי דם ציפור אסורה.²

להשלמת סוגיית הגמ', נעיר כמה הערות על השקלא וטריא של הגמ':

הגמ' מביאה שני הסברים כיצד מותר לבשל מיום טוב לשבת:

א. צורכי שבת נעשים ביום טוב, וחכמים גזרו שאסור לבשל מיום טוב לשבת, שמא יבוא לבשל מיום טוב לחול. כשעושה עירוב תבשילין יש היכרא שלא לבשל מיום טוב לחול, ומותר.

ב. מהתורה מותר לבשל מיום טוב לחול מדין הואיל, וחכמים גזרו שאסור. כיוון שהאיסור רק מדרבנן התירו חכמים לעשות עירוב תבשילין, ולבשל מיום טוב לשבת. בין שני ההסברים הללו יש נפקא מינה גדולה למעשה. אם ההיתר לבשל מיום טוב לשבת הוא כיוון שצרכי שבת נעשים ביום טוב, מותר לבשל עד רגע אחד לפני השקיעה, אבל אם ההיתר הוא מדין הואיל, צריך להקדים את הבישול, לזמן שאורחים יכולים להגיע ולאכול ביום טוב.³

רב מרי מקשה על רב חסדא הסובר שצרכי שבת נעשים ביום טוב, מהמשנה האומרת שאין אופים את שתי הלחם ביום טוב. אם צורכי שבת נעשים ביום טוב, כל שכן שצורכי יום טוב נעשים ביום טוב, ומדוע אסור לאפות את שתי הלחם ביום טוב.

שאלת רב מרי אינה ברורה כלל. כולם מודים שצורכי יום טוב נעשים ביום טוב, אם כך המשנה קשה על כולי עלמא, ומדוע להקשות ממנה על רב חסדא ?

² הסברו קשה, שהרי לפי דבריו ניתן להתיר מהתורה כל מלאכה בשבת וביום טוב, כיוון שמהתורה היא מותרת כשהיא מלאכה שאינה צריכה לגופה, כקושיית תוס' ד"ה כתישה. נראה שהוא מחלק בין מלאכות שבת למלאכות יום טוב, וצ"ע.

³ המשנה ברורה (סי תקצו סק"ג, ועיין ביאה"ל) פוסק שלכתחילה יש להקדים לבשל כדי שיסיים הבישול כשהיום גדול.

רש"י [ד"ה ביום טוב מיבעיא] מסביר, שללא דברי רב חסדא היה ניתן להבין, שההיתר של מלאכת אוכל נפש הוא רק לצורך מידי, אבל אפי"ת שתי הלחם, שאכילתם מתעכבת עד שחיטת הכבשים וזריקת הדם, אינה נכללת בהיתר מלאכת אוכל נפש. אבל לשיטת רב חסדא שצורכי שבת נעשים ביום טוב, מותר לעשות מלאכה אף לצורך עתידי, ומדוע אסור לאפות ביום טוב את שתי הלחם?

תוס' [ד"ה ואי] דוחה את הסברו של רש"י ומפרש, שרב מרי הבין שלדעת רב חסדא צורכי שבת נעשים ביום טוב לא מפני ששבת ויום טוב קדושה אחת, אלא משום שקיום מצות עונג שבת שקול לאוכל נפש, ולכן הקשה רב מרי, שאם כך גם קיום מצות שתי הלחם שקול לאוכל נפש, ואף הוא אמור להיות מותר ביום טוב.

בסוגיה מתחדשות שתי הלכות נוספות:

א. אין ללוש לפסח עיסה גדולה משיעור חלה [בסוגיה הבאה נרחיב בדין זה].

ב. סל מצרף לחיוב חלה אף לאחר אפייה.⁴

סיכום

ניתן להבין את דין הואיל באחת משתי דרכים:

א. התייחסות כללית בכל התורה לדבר בפוטנציה סבירה ושכיחה, כדבר הקיים במציאות.

ב. הלכה ייחודית בהלכות שבהן המציאות העתידית מגדירה את טיב ההלכה העכשווית.

הלכה

השו"ע [סע' תנו סע' ב] פוסק כרבי אליעזר, שהלש עיסה ביום טוב של פסח לא יקרא לה שם עד שיאפה. אם קרא לה שם לפני האפיה, יטילנה לצונן. הרמ"א מביא יש אומרים שמותר ללוש ביום טוב של פסח פחות מכשיעור כדי לפטור עצמו מחיוב חלה. המשנה ברורה [סקכ"ג] מביא שהגר"א מפקפק בדין זה. הלכה זו אינה שכיחה, כיוון שאנו מקפידים לאפות מצות לפני פסח בלבד.

⁴ הלכה זו דורשת תשומת לב. כולם יודעים שצריך להפריש חלה מעיסה שיש בה מעל 1.200 ק"ג. אבל אין מודעות לצירוף לאחר אפייה. לדוגמא: שמחה משפחתית שכל אחד מביא עוגה. אף אחד לא הפריש חלה, שהרי בעוגה שהוא אפה לא היה שיעור חלה, אבל הצירוף של כולם יחד על שולחן אחד מחייב בחלה [שהרי הגמ' נשארה בתיקו על טבלא שאין לה לבזוזין]. כמו כן לפעמים מצטרפים במקרה מיני מאפה, שלא היה בהם שיעור חלה. עיין שמירת שבת כהלכתה (ח"ב פמ"ב ס"י הע' ט), המסתפק האם מקרר מצרף לחלה.